

ИЖТИМОЙ – ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ КЎРСАТКИЧЛАРИНИ БАҲОЛАШДА ХАЛҚАРО ТАСНИФЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ АҲАМИЯТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10532360>

Исмаилова Шахноза Уктамовна
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
huzuridagi Statitika agentligi,
Narxlar boshqarmasi bosh mutahassisi
e-mail: shaxnoza.ismailova.87@bk.ru

Аннотация. Ушбу мақолада халқаро тан олинган статистик таснифлагичларнинг аҳамияти тўғрисида сўз юритилган. Унда Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифлагичининг Миллий ҳисоблар, нархлар статистикаси ва уй хўжаликлари статистикасида қўлланилиш усуллари ёритилган. Шунингдек, мазкур таснифлагичнинг статистик ва иқтисодий таҳлил учун муҳимлиги мисоллар билан асосланган.

Калит сўзлар: БМТ, МҲТ, МИИТ, таснифлар, Халқаро меҳнат ташиқоти, инфляция, истеъмол нархлари индекси, ишлаб чиқарувчилар нархлари индекси, уй хўжаликлари бюджети, мақсадлар, харажатлар, истеъмол.

ВНЕДРЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ КЛАССИФИКАЦИЙ ПРИ ОЦЕНКЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Аннотация. В данной статье обсуждается важность международно признанных статистических классификаторов. В нем описываются методы использования Классификатора индивидуального потребления по целям в национальных счетах, статистике цен и статистике домохозяйств. Также на примерах представлена важность данного классификатора для статистического и экономического анализа.

Ключевые слова: ООН, СНС, КИПЦ, Международная организация труда, инфляция, индекс потребительских цен, индекс цен производителей, бюджеты домохозяйств, цели, затраты (расходы), потребление.

IMPLEMENT INTERNATIONAL CLASSIFICATIONS IN ASSESSING SOCIO-ECONOMIC GROWTH INDICATORS

Abstract. This article discusses the importance of internationally recognized statistical classifiers. It describes methods for using the Classifier of Individual Consumption by Purpose in National Accounts, Price Statistics and Household

Statistics. The importance of this classifier for statistical and economic analysis is also presented with examples.

Keywords: UN, SNA, COICOP, International Labor Organization, inflation, consumer price index, producer price index, household budgets, purposes, expenditures, consumption.

КИРИШ

Маълумки, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатини юритишда долзарб ва ишончли статистик маълумотларнинг аҳамияти ҳал қилувчи ўринни эгаллайди. Шу нуқтаи назардан, миллий статистика тизимини такомиллаштириш, соҳага дунёнинг илғор тажрибаларини жорий этиш, замонавий технологиялардан фойдаланиш қамровини кенгайтириш бугунги кунда барча иқтисодиётларнинг кун тартибида турган устувор йўналишлардан бири ҳисобланади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинган қатор қонун ҳужжатлари, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар мамлакатимизда миллий статистика тизимини такомиллаштириш борасидаги амалий ишларнинг пойдевори бўлди. Шунингдек, мамлакатимизда Статистикани ривожлантириш бўйича Миллий стратегиянинг (кейинги ўринларда – Стратегия) тасдиқланиши келгусида ривожланишнинг асосий йўналишларини аниқлаш имконини берди ва Ўзбекистонда миллий статистикани модернизация қилиш жараёни орқага қайтмаслигининг барқарор кафолати бўлди¹.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 19 августдаги “Ўзбекистон Республикасида Миллий ҳисобларнинг замонавий тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ВМҚ-691-сон қарорида Ўзбекистон Республикасида миллий ҳисоблар замонавий тизимининг халқаро стандартларини жорий этиш мақсадида Ялпи Ички Маҳсулотнинг якуний истеъмол усули бўйича батафсиллаштирилган ҳисоб-китобларида уй хўжалиқларининг истеъмол харажатлари тўғрисидаги маълумотларни халқаро таснифлагич, яъни “Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифлагичи” асосида шакллантириш вазифаси белгиланган.

УСУЛЛАР

Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифлагичи (МИИТ) – бу уй хўжалиқлари харажатларининг халқаро таснифлагичи ҳисобланади. МИИТнинг мақсади уй хўжалиқлари истеъмол харажатларининг функцияси ёки мақсади

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 августдаги ПҚ-4796-сон [қарори](#), 1-илова

ҳисобланган товарлар ва хизматларнинг ўзаро мос турларининг тузилмасини шакллантириш ҳисобланади.

Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифлагичи (МИИТ) мақсадларга кўра харажатлар таснифлагичлари тўпламининг бир қисми ҳисобланади, шу билан бирга, 1968 йилдан бери Миллий ҳисоблар тизимининг (МХТ) ажралмас қисми ҳисобланган “функционал” таснифлагич сифатида ҳам қайд этилади.

1968 йилдаги МХТда “Уй хўжаликларининг товарлар ва хизматлар таснифлагичи” деб номланган навбатдаги таснифлагич таҳрири келтирилди. Ушбу таснифлагич истеъмолнинг асосий мақсадини белгилайдиган саккизта бўлимдан иборат бўлган.

Шунингдек, мазкур таснифлагич МИИТнинг биринчи таҳрири ҳисобланади ва у юқорида таъкидланганидек БМТ Статистика комиссияси томонидан 1999 йилнинг мартида қабул қилинган. Таснифлагич шунингдек, товарларни хизматлардан ажратиш ҳамда узоқ муддатли, ўрта муддатли ва қисқа муддатли фойдаланишга мўлжалланган товарлар ўртасидаги фарқни аниқлаштириш учун ишлаб чиқилган.

МИИТ–1999 индивидуал истеъмолни 14 та бўлимга таснифлайди: 01-12- бўлимларда уй хўжаликларининг индивидуал истеъмол харажатлари; 13- бўлимда уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотларининг индивидуал харажатлари ва 14-бўлимда давлат бошқаруви секторининг индивидуал истеъмол харажатлари қамраб олинган.

Юқорида таъкидлаганимиздек, МИИТ номи остидаги биринчи таснифлагич Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Статистика комиссияси томонидан 1999 йилнинг мартида МХТнинг бошқа 3 та функционал таснифлагичлари: уй хўжаликларига хизмат кўрсатувчи нотижорат ташкилотларнинг мақсадлари бўйича таснифлагич (COPNI), Ҳукумат функциялари таснифлагичи (COFOG) ва Ишлаб чиқарувчиларнинг мақсадлар бўйича харажатлари таснифлагичи (COPP) билан биргаликда қабул қилинган.

Қайта кўриб чиқилган ва янги таҳрирда шакллантирилган МИИТ–2018 олдинги таҳрирга қараганда кенгрок, фойдаланувчиларнинг талабларига батафсил маълумотлар билан жавоб бера оладиган ва таснифлагичларни қайта кўриб чиқишни тақозо этадиган бошқа бир нечта масалалар келтирилган восита (инструмент) сифатида шакллантирилди.

Масалан, МИИТ–2018 айрим соҳалардаги товарлар ва хизматларнинг сезиларли ўзгаришларни акс эттириб, МИИТнинг бошқа таснифлагичлар билан алоқасини яхшилади ва қатор халқаро ташкилотларнинг янги статистик ва сиёсий эҳтиёжларини кўриб чиқиш имконини яратди.

Шу тариқа, 2018 йилнинг март ойида БМТ Статистика комиссиясининг 49-сессиясида такомиллаштирилган МИИТ таснифлагичи – МИИТ–2018 ни кўриб чиқилди ва у халқаро тан олинган стандарт сифатида маъқулланди.

МХТ–2018да мақсадлар бўйича харажатларнинг 4 та таснифлагичидан фойдаланилади. Ушбу таснифлагичлар турли институционал бирликлар томонидан мақсадлардан келиб чиққан ҳолда қилинадиган харажатлар бўйича истеъмол тузилмасини таҳлил қилишда фойдаланилади. Ушбу таснифлагичлар функционал таснифлагичлар деб аталади:

МИИТ (СОICOP) – Мақсадлар бўйича Индивидуал Истеъмол Таснифлагичи;

НТМТ (COPNI) – Уй хўжалиқларига хизмат кўрсатувчи Нотижорат Ташкилотларининг Мақсадлари Таснифлагичи;

ДФТ (COFOG) – Давлат Функциялари Таснифлагичи;

ИЧМХТ (COPP) – Ишлаб Чиқарувчиларнинг Мақсадлар бўйича Харажатлари Таснифлагичи.

Шу жиҳатдан, МИИТ–2018да синфлар ва кичик синфлар даражалари “Хизматлар” (S), “Қисқа муддат фойдаланиладиган товарлар” (ND), “Ўрта муддатда фойдаланишга мўлжалланган товарлар” (SD) ва “Узоқ муддат фойдаланишга мўлжалланган товарлар” (D)га бўлинади. Ушбу кўшимча таснифлар бошқа таҳлилий ишларни амалга оширишда ҳам кўл келади. Масалан, баъзида уй хўжалиқларига тегишли бўлган “капитал қийматликлар” захирасини баҳолашда. МИИТнинг “узоқ муддат фойдаланишга мўлжалланган товарлар” деб таснифланган синфлари бундай баҳолашлар учун базавий элементлар вазифасини бажаради.

НАТИЖАЛАР

МИИТ шунингдек, бутун дунё бўйича, айниқса ривожланаётган мамлакатлардаги уй хўжалиқлари харажатларининг энг юқори улушини ташкил этадиган озиқ-овқат харажатлари ва истеъмоли тўғрисидаги ахборотларни тўплаш ва тарқатиш борасида ҳам фойдали ҳисобланади.² Бироқ, МИИТнинг олдинги таҳрирларида таснифларнинг тафсилотлари етарли даражада бўлмаганлиги натижасида, турли давлатларда озиқ-овқатлар таснифларининг ҳар хил рўйхатлари пайдо бўлишига ва оқибатда халқаро даражада таққосламаликнинг чекланишига олиб келди.

Шу билан бирга, МИИТ–2018 01-бўлимининг кўшимча батафсил таснифига манбаалар бўйича гуруҳлаштирилган янги товарлар киритилган. Масалан, ёрмалар, гўшт, денгиз маҳсулотлари каби бирламчи товарлар ҳар бир

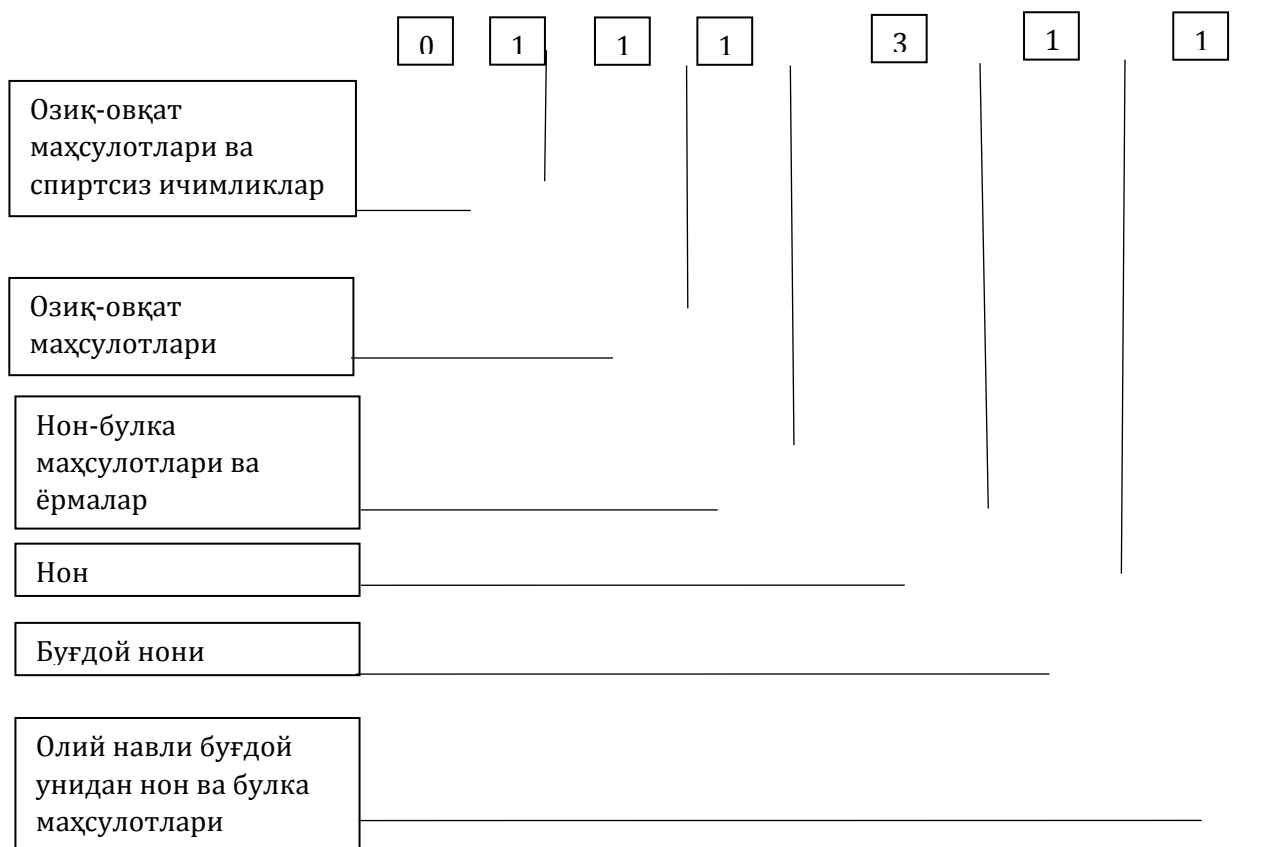
² Жяхон банки, Глобал Истеъмол бўйича маълумотлар базаси: <http://datatopics.worldbank.org/consumption/>

гуруҳда иерархиянинг бошида жойлашган, улардан кейин эса мазкур товарларни қайта ишлаш натижасида тайёрланган маҳсулотлар жойлашган. Шунингдек, бошқа категорияларга киритилмаган тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича янги синф ҳам 01-бўлимга киритилган.

МИИТ-ИНИда таснифлаш объектини белгилаш бўйича намуна:

2-расм

01.1.1.3.1.1 Олий навли буғдой ундан нон ва булка маҳсулотлари

Айтиш жоизки, мазкур ўқув курсида вакиллари иштирок этган Марказий Осиё, Кавказ ва Шарқий Европа мамлакатларида МИИТ–2018ни жорий этиш бўйича ишлар ҳали давом этаётганлиги, бу борада Ўзбекистон миллий статистика тизими илгарилаб кетганлигидан далолат беради.

Ўзбекистон миллий статистика тизими 2021 йил январь ойидан бошлаб МДҲга аъзо давлатлар статистика идоралари орасида биринчилардан бўлиб истеъмол нархлари индексини тўлиқ БМТнинг Classification of Individual Consumption According to Purpose (COICOP) 2018 халқаро стандартига асосланган, Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифлагичи 2018 (МИИТ–2018) асосида шакллантиришни амалиётга жорий этди. Бунгача, истеъмол нархлари индекси ҳисоб-китоблари учун товарлар ва хизматларнинг рўйхати Давлат статистика қўмитаси томонидан Товарлар номенклатураси ва

аҳолига кўрсатиладиган хизматлар таснифлагичи асосида шакллантирилган ҳамда йиллар давомида ушбу рўйхат аҳолининг истеъмол харажатларини ҳисобга олган ҳолда мунтазам равишда қайта кўриб чиқилиб, мақбуллаштириб борилган.

МУНОЗАРА

Ўзбекистон Республикасининг Мақсадлар бўйича индивидуал истеъмол таснифлагичи (ЎЗР МИИТ–2 018) 2019- йил учун иқтисодиёт ва ижтимоий соҳада долзарб масалаларнинг статистик таҳлилини ўтказиш бўйича халқаро ташкилотларнинг тавсияларини ўрганиш асосида услубий қўлланмаларни такомиллаштириш ва жорий этиш бўйича Ҳаракатлар режасига мувофиқ ишлаб чиқилган³.

ЎЗР МИИТ–2018га асосан, 2021 йилда истеъмол нархларини кузатиш ва ИНИни ҳисоблаш учун танлаб олинган 510 та товарлар ва хизматлар қуйидаги 13 та йирик бўлимларга гуруҳланган:

- 01- Озиқ-овқат маҳсулотлари ва спиртсиз ичимликлар;
- 02- Спиртли ичимликлар, тамаки маҳсулотлари;
- 03- Кийимлар ва пойафзал;
- 04- Турар жой хизматлари, сув, электр, газ ва бошқа ёнилғи турлари;
- 05- Уй-рўзғор асбоблари, маиший техника ва турар жойларга кундалик хизмат кўрсатиш;
- 06- Соғлиқни сақлаш;
- 07- Транспорт;
- 08- Ахборот ва алоқа;
- 09- Дам олиш, спорт ва маданият;
- 10- Таълим соҳасидаги хизматлар;
- 11- Ресторанлар ва меҳмонхоналар хизматлари;
- 12- Суғурталаш ва молиявий хизматлар;
- 13- Маиший товарлар ва хизматлар, ижтимоий ҳимоя ва турли товарлар ва хизматлар.

Шу билан бирга, МИИТ бўйича хорижий амалиётни ўрганиш жараёнида мазкур таснифлагич бўйича алоҳида услубий ҳужжатлар ишлаб чиқилган.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни қайд этиш жоизки, Ўзбекистон миллий статистика тизимида МИИТ–2018нинг жорий этилиши мамалакат кўрсаткичларининг

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлигининг расмий веб-сайти, <https://stat.uz/uz/interaktiv-xizmatlar/statistik-klassifikasiyalar>

халқаро майдонда тан олиншига ва ўзаро таҳлил ҳамда солиштирув ишларида қўлланилишига яна бир туртки бўлди. Бу хусусан, уй хўжаликлари бюджети статистикаси, истеъмол нархлари ва ЯИМ маҳсулот бўйича статистик кўрсаткичларда яққол намоён бўлди.

МИИТда белгиланган мақсадлар миллий статистика идоралари томонидан ўзларининг шахсий фойдаланишлари учун ишлаб чиқилган истеъмол харажатлари таснифлагичларига асосланган бўлиб, кўплаб таҳлилий маълумотларни шакллантиришда қулайлик яратади. Энг асосийси статистик кўрсаткичларни ягона таснифлар асосида таснифлаш маълумотларнинг ўзаро таққосламалигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 апрелдаги “Давлат бошқарувининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлаш ҳамда мамлакатнинг статистика салоҳиятини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4273-сон қарори.
2. “Истеъмол нархлари индекси бўйича қўлланма: Назария ва амалиёт” (Халқаро Валюта Жамғармаси (ХВЖ), Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти, Европа ҳамжамияти статистика бюроси (Евростат), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Европа иқтисодий комиссияси (БМТ ЕИК), Бутунжаҳон банки ва Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ)), 2007 й.
3. “Ўзбекистон Республикаси. Истеъмол нархлари индекси бўйича миссияси техник ҳисоботи (2021 йил 11-15 октябрь)” П. Келли, 15.12.2021 й.
4. “Ўзбекистон Республикаси. Истеъмол нархлари индекси бўйича миссия ҳисоботи (2022- йил 9-13 май)” В. Герейро, 2022 й.
5. Ривожланган давлатларнинг истеъмол нархлари индекси кўрсаткичи бўйича метамаълумотлари, Халқаро валюта жамғармасининг к-МТУТ, <https://dsbb.imf.org/>.
6. “Товарлар ва хизматларнинг истеъмол нархлари (тарифлари) кузатувини ташкил этиш ҳамда истеъмол нархлари индексини ҳисоблаш бўйича услубий” низом 2020 йил 30 ноябрдаги 46-сон қарори.
7. <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/what-is-the-consumer-price-index/>